

TAM-REVY

Meddelanden från TAM-Arkiv. Nr 2/2008

Tandläkarförbundets historia s. 4

Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv s. 9
Konsten i skolorna kring förra sekelskiftet s. 11
Ett monument över Sifs historia s. 14
Svenska Brandbefälsförbundet fyller 50 år s. 16
Sveriges Pensionärers Riksförbund s. 18

Hur viktigt är en vinnande personlighet för fackföreningsrörelsen?

En framgångsrik fackföreningsledare – liksom en politiker eller försäljare – måste ha en (medfödd eller förvärvad) vinnande personlighet; han eller hon måste kunna just vinna människors (om än inte riktigt alla människors) sympati och förtroende, ty annars är han eller hon dömd att bli en förlorare. Inom fackföreningsrörelsen – liksom i politiken eller i affärer

Lennart Bodström var TCO:s ordförande mellan 1970-1982. Bild från TCO-tidningen.

– är det oftast fråga om framgång eller nederlag, vinst eller förlust. När jag i detta nummer av TAM-Revy läser om Tandläkarförbundet, Svenska Industritjänstemannaförbundet eller Sveriges Pensionärs Riksförbund så undrar jag över vad som är avgörande för alla framgångar respektive motgångar. När jag i relativt unga år slukade litteratur om sociala relationer minns jag särskilt en bok av författaren och företagsledaren Dale Carnegie om ”konsten att vinna vänner och inflytande”. Han formulerade ett individuellt vinnarkoncept. Det finns ur ett fackligt perspektiv även andra framgångsrecept som förmågan att organisera sig, lägga upp en vinnande strategi eller taktik, men frågan är vilken betydelse individuella insatser har inom fackföreningsrörelsen?

De framgångsrika fackföreningskamparna – och det är ju ofta endast de som räknas – måste alltså genom sitt uppträdande, sitt tal och sitt budskap väcka välvilja (sympati), förtroende och en tro på att vissa förväntningar, ja, förhoppningar ska infrias; att det blir ändring på det som är snett och galet och att människor kan se fram mot större trygghet och en ljusare framtid.

Frågan är då: hur ska man uppträda, hur ska man tala och vilket ska budskapet vara för att man skall kunna väcka människors välvilja, inge förtroende och infria deras förväntningar och förhoppningar? Den framgångsrike fackföreningsledaren måste målmedvetet studera och arbeta (med sitt förstånd och sitt hjärta) för att komma till insikt om detta genom att vidga sin andliga horisont, fördjupa och bredda sin bildning och uppöva sitt kritiska omdöme, ty annars kommer han eller hon att avslöjas som en bluffmakare och trampa i klaveret utan att kunna inge förtroende och utan att kunna väcka hänförelse. Han eller hon blir ofta en förlorare, inte en vinnare.

En sak är uppenbar; en vinnande personlighet måste alltid visa förståelse och deltagande för varje enskild medmänniska, alltså hänsyn och medmänsklighet långt utöver det vanliga, ty varje ansats till knölaktighet, framfusighet, drygt översitteri eller blyg försagdhed och osäkerhet i uppträdandet gentemot medmänniskor är oförlåtliga laster hos en ledande fackföreningskampen som omöjliggör hans (eller hennes) karriär.

Till detta kommer, att en ledande fackföreningsman eller kvinna måste kunna visa god förmåga till samarbete, att lyssna och ta reson liksom att kunna ge besked eller i känsliga fall visa sinnesnärvaro och omdöme (gott nog) att kunna säga ett tröstens och hoppets ord i trängda lägen. Att noga studera ledande företrädare för våra större fackförbund är mycket lärorikt. Bakom strukturerna – strategier, taktik och organisation – finns individerna. Vad som är huvudsak och bisak är svårt att bedöma.

Lars-Erik Hansen

TAM-REVY NR 2 • NOVEMBER 2008

Årgång 11

ISSN 1654-6997

Redaktör

Lars-Erik Hansen

I redaktionenLars-Erik Hansen, Leif Jacobsson,
Björn Holmberg**Grafisk form och layout**

Clou form/Madeleine Vestin

Kopiering

Wallin & Dalholm Boktryckeri, Lund

OmslagsbildFoto: Arkivfoto ur Sveriges Tandläkar-
förbunds jubileumsskrift**Manusstopp till nästa nummer**

Planerat till mitten av december 2008

TAM-Arkiv

Grindstuvägen 48-50, 167 33 Bromma

Telefon: 08-54 54 15 60

Telefax: 08-31 71 76

E-post: tam-arkiv@tam-arkiv.se

Hemsida: www.tam-arkiv.se

Postgiro: 487 40 99-7

TAM-Arkiv**TAM-ARKIVS MEDLEMMAR**
1 november 2008

Akademikerförbundet SSR

Civilekonomerna

DIK

Fackförbundet ST

Farmaciförbundet

Finansförbundet

Förhandlings- och samverkansrådet (PTK),

Försvarsförbundet

Försäkringstjänstemannaförbundet (FTF)

Journalistförbundet

Kyrkans Akademikerförbund (Kyrka)

Lotsförbundet

Läraryrket

Lärarnas Riksförbund (LR)

Nordiska Finansanställdas Union (NFU)

Offentliganställdas Förhandlingsråd (OFR)

Polisförbundet

SKTF

Skogs- och lantbrukstjänstemannaförbundet (SLF)

Svenska Folkhögskolans Läraryrket (SFHL)

Sveriges Fartygsbefälsförening (SFBF)

Sveriges Tandläkarförbund

Teaterförbundet (TF)

Tjänstemännens Centralorganisation (TCO)

Tull-Kust

Unionen

Vårdförbundet

Yrkesföreningen Miljö och Hälsa (YMH)

INNEHÅLL

Redaktören har ordet	2
Tandläkarförbundets historia	4
Forskarfredagen	8
Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv	9
Konsten i skolorna kring förra sekelskiftet	11
Ett monument över Sifs historia	14
Svenska Brandbefälsförbundet fyller 50 år	16
Riv ålderstrappan! – om Sveriges Pensionärers Riksförbund	18

TAM-REVY

Meddelanden från TAM-Arkiv, Nr 2/2008

**Tandläkarförbundets
historia s. 4**Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv s. 9
Konsten i skolorna kring förra sekelskiftet s. 11
Ett monument över Sifs historia s. 14
Svenska Brandbefälsförbundet fyller 50 år s. 16
Sveriges Pensionärers Riksförbund s. 18

Tandläkarförbundets historia

Den 7 juni 1908 är en gråmulen dag i Stockholm. Men de tio tandläkare som beger sig till Svenska Tandläkare-Sällskapets lokal på Tegnérgatan blir inte blöta; det faller bara ett kortvarigt, lätt regn.

Hur det hela började

Av det handskrivna protokollet från mötet framgår att det leds av Ferdinand Samuel, tandläkare i Stockholm liksom ytterligare tre av deltagarna. De övriga har kommit resande från Göteborg, Helsingborg, Norrköping, Skara, Varberg och Örebro. Den viktigaste punkten på dagordningen är ett förslag om att bilda ett riksomfattande tandläkarförbund.

Tandläkarna hade redan tidigare organiserat sig. Deras första sammanslutning hade namnet Stockholms Tandläkaresällskap och hade bildats 1860 som det första i sitt slag i Europa. Det hade kommit till på initiativ av den nye generaldirektören för Sundhetscollegium, Magnus Huss. Han hade velat diskutera ett förslag till "Ordning för tandläkarekonstens utövning" med en grupp tandläkare. Sju tandläkare i Stockholm hade därför slutit sig samman i sällskapet som 1881 hade bytt namn till Sveriges Tandläkaresällskap.

Trots namnbytet hade sällskapet av tandläkare på andra orter i Sverige betraktats mest som en angelägenhet för stockholmarna. Kritikerna tycker fortfarande 1908 att de inte har tillräckligt inflytande. Även bland en del tandläkare i Stockholm finns missnöje med sällskapet. På flera håll i landet hade dessutom de närmast föregående åren lokala sammanslutningar av tandläkare bildats. Den första, Vestra Sveriges Tandläkare Sällskap, hade tillkommit 1893 och senare döpts om till Göteborgs Tandläkaresällskap. När Tandläkarförbundet bildas 1908 finns ytterli-

gare åtta föreningar. I Sverige finns då omkring 350 tandläkare.

Det hade sedan 1797 varit obligatoriskt med examen för att få arbeta som tandläkare och den första offentliga, svenska utbildningen hade startat vid Polykliniken för behandling av tandsjukdomar 1865, i slutet av 1800-talet ombildat till Tandläkarinstitutet och kopplat till Karolinska institutet.

På det konstituerande sammanträdet den 7 juni 1908 i Stockholm antas stadgar som i första paragrafen använder en förkortning för Sveriges Tandläkarförbund: "S.T.F. har till uppgift att sammansluta landets tandläkare i syfte att främja tandläkarnas sociala och ekonomiska intressen, samt att upprätthålla en god och värdig ordning inom tandläkarekåren."

Förbundets första årsmöte äger rum den 20 november 1908. I sitt välkomsttal diskuterar Ferdinand Samuel det kommande arbetet. Det är både många och stora uppgifter som väntar. "Bland dem träder utformningen av munhygienens sociala gestaltning till den grad i förgrunden, att för närvarande ingen annan fråga synes jämbördig med den." Den frågan, säger han, måste lösas för att Sveriges invånare ska få den tandvård de behöver. Men förbundet får aldrig glömma att den lösningen också ska ge tandläkarna deras försörjning. Deras arbete kan inte vara välgörenhet. Frågan bör tvärtom lösas med en "vaken och stor omtanke på arvodesfrågan och med tanke på att förhindra ett eventuellt tandläkareproletariat."

Ferdinand Samuel nämner i sitt anförande flera andra viktiga frågor: "hjälpkrafterna" (vid den tiden tandsköterskor och tandtekniker, men senare också tandhygienister), förbundetidningen och tandläkarutbildningen. Det är frågor som syssel-

sätter styrelsen, dess arbetsutskott och fullmäktige (senare omdöpt till kongressen och 2001 till förbunds-mötet) under många år, ja i själva verket till en del fortfarande gör det. Två stora frågor som tillkommer senare är folk tandvården och tandvårdsförsäkringen. Politiska beslut på dessa båda områden väcker emellanåt stor upprördhet inom tandläkarkåren.

Frågor under förbundets historia

Historien om Tandläkarförbundets 100 år rymmer självklart flera andra delhistorier om förbundets ställningstaganden och hantering av olika större och mindre tandvårdsfrågor. Där finns till exempel historien om en yrkeskår som enträget värnar sin ensamrätt att "arbeta i patientens mun" och kämpar mot att någon annan – det må vara "kvackare", tandsköterskor eller tandtekniker – än en legitimerad tandläkare ska få samma rätt.

Men det är också historien om hur en organisation som under flera decennier har en stor majoritet småföretagare förvandlas till ett förbund med en majoritet anställda tjänstemän. Det är historien om hur de naturliga intressekonflikter som finns i en sådan organisation hantearas. Det är delar av den historien som blir det främsta inslaget i återstoden av den här artikeln.

Av de 350 tandläkare som finns i Sverige när Förbundet bildas blir omkring 150 medlemmar under det första året. De allra flesta är privatpraktiserande även om det finns någon enstaka anställd skoltandläkare och en handfull militärtandläkare. De bildar egna organisationer. Åtta militärtandläkare startar en förening samma år som förbundet bildas men den blir snabbt en sektion inom förbundet.

Skoltandläkarna bildar också en

Man kan bara ta med det viktigaste

TANDVÄRNET

En tandborste tillhör det allra nödvändigaste. Ur Tandvärnets Arkiv.

egen förening som senare – när folk tandvården börjar byggas ut – ombildas till Sveriges skol- och tjänstetandläkarförening (STTF). Även den blir så småningom en sektion inom förbundet.

Innan förslaget till samgående behandlas av fullmäktige 1938 görs en utredning. STTF kräver då att i stadgarna få införts att den ensamma ska besluta om frågor som gäller medlemmarnas specialintressen, dvs anställnings-, tjänste-, löne- och pensionsfrågor liksom frågor som gäller den lokala organisationen av den offentliga tandvården.

Kraven diskuteras av fullmäktige i december 1938 och även om det finns medlemmar som är tveksamma godkänns dessa formuleringar med stor majoritet.

Munhygien och privattandvård

Samma år beslutar riksdagen att folk tandvård ska byggas upp i Sverige. Målet är att i första hand ge fri tandvård till barn mellan 3 och 15 år, men i mån av tillgång också till vuxna. Tandläkarförbundet engagerar sig redan från början för att lösa det problem som Ferdinand Samuel beskriver som ”munhygienens sociala gestaltning” i sitt välkomsttal på det första årsmötet. Behovet av tandvård är 1908 enormt stort, men de flesta invånarna har inte råd att söka tandläkare.

År 1912 skriver Tandläkarförbundet tillsammans med Svenska nationalföreningen för munhygienens befrämjande till regeringen och begär en utredning om att ordna tandvård vid skolor, inom försva-

ret, vid sjukhus, fängelser och sanatorier samt för de lägre statstjänstemännen. Utredningen tillsätts och lägger fram förslag men följs av flera utredningar under de följande åren. Vid den här tiden börjar ordet folk tandvård att användas. Men först 1938 beslutar alltså riksdagen att införa folk tandvården.

Tandläkarförbundet är i grunden positivt men har i sitt remissvar – avgivet tillsammans med Tandläkar-sällskapet – några kritiska anmärkningar och krav. Exempelvis hade utredningen föreslagit 14 år som högsta åldersgräns, medan tandläkarorganisationerna ville höja den till 15 och låta 16-18-åringar komma före vuxna om det skulle finnas utrymme för detta. De hade också krav på högre löner än enligt utredningens förslag.

Utbyggnaden av folk tandvården hör därefter helt naturligt till de ämnen som ständigt återkommer i styrelsen och på fullmäktigemötena. Efter hand kommer farhågor från privatpraktikerna om att de anställda tandläkarna ska ta över förbundet.

Dessa farhågor medför att man inom förbundet börjar diskutera om inte privattandläkarna precis som tjänstetandläkarna behöver en egen sektion inom förbundet. Deras speciella intressen som arbetsgivare sköts visserligen av Sveriges Tandläkars arbetsgivarorganisation.

Frågan om en egen privattandläkarsektion diskuteras av fullmäktige i december 1951. Av den långa debatten framgår att privattandläkare i Göteborg redan har bildat en egen förening.

Det finns skilda uppfattningar inom fullmäktige men skiljelinjen går inte mellan privatpraktiker och tjänstetandläkare utan rakt igenom privattandläkarnas led.

Karl Hugo Florath, privatpraktiker i Stockholm, som vill ha en sektion för privatpraktiker säger att den ska bekämpa ”socialiseringstendenserna” och slå vakt om det fria företaget.

Andra tycker att en sektion är

onödig och påpekar att privatpraktikerna utgör en stor majoritet bland medlemmarna, följaktligen även i styrelsen och fullmäktige. Till dem hör hedersordföranden Gotthard Dahlén. Men i framtiden kan det bli annorlunda, siar han.

Efter fleråriga utredningar och diskussioner blir den första etappen att bilda Privatpraktikerrådet. Det inrättas 1963 och ska ansvara för de specifika privatpraktikerfrågor som inte är arbetsgivarfrågor.

I diskussionerna om hur de olika intressena för egenföretagare och anställda ska tas till vara finns ett återkommande budskap: Det är viktigt att hålla samman organisationen och låta det gemensamma kårintresset, yrkesgemenskapen, komma i första rummet.

1970-talet – Ett turbulent årtionde

Det kanske mest hektiska årtiondet i Tandläkarförbundets hittillsvarande historia är 1970-talet. Då genomförs en allmän tandvårdsförsäkring. Då kommer en ekonomisk kris med hot om konkurs i det hotell- och restaurangbolag som förbundet är delägare i. Som följd av denna kris tar Sällskapets företrädare upp ett förslag som hade diskuterats vid flera olika tillfällen tidigare om att slå samman förbundet och sällskapet.

Redan 1918, tio år efter att förbundet hade bildats, hade Stockholms Tandläkarförening föreslagit att Sällskapet och Förbundet skulle slås samman. Många tandläkare tyckte att det var för dyrt att betala medlemsavgifter till båda organisationerna, var ett argument.

Frågan hade sedan utretts de följande åren upprepade gånger men först på 1970-talet fattas de avgörande besluten. Den utlösande faktorn är då en akut kris, med hot om konkurs, för hotellbolaget, formellt ägt av Sveriges Tandläkares Fastighetsförening u.p.a. Föreningen hade Förbundet startat tillsammans med Tandläkaresällskapet och Stockholms Tandläkarförening för att bygga en

Sveriges förste skoltandläkare Fritz Luttrup i folkskoletandklinikerna i Västerås. Arkivfoto ur Sveriges Tandläkarförbunds jubileumsskrift.

gemensam fastighet. Den hade stått färdig och invigts 1956 och gett delägarna nya kontorslokaler. Dessutom hade fastighetsföreningen startat ett bolag för att driva det hotell och den restaurang som fanns i fastigheten. Bolagets namn var Apollonia AB (Apollonia är tandläkarnas skyddshelgon).

Krisen i bolaget diskuteras först bara inom styrelsen; även om det inte utsägs i protokollen kan man misstänka att den till en början tror sig kunna hantera frågan inom fastighetsföreningen. Men till slut står det klart att det krävs 4,5 miljoner kronor för att undvika konkurs och det vill styrelsen göra till varje pris efter-

som ett konkursbeslut skulle medföra att förbundet i "alla pågående förhandlingar" skulle hamna i ett hopplöst underläge.

Innan det står klart hur stort belopp som krävs har styrelsen hållit flera krismöten och diskuterat hur ärendet ska hanteras. Även om det inte står utskrivet i protokollen anar jag hur styrelsemedlemmarna vändas inför att ge medlemmarna besked om Apollonias kris.

Det oundvikliga beskedet ges i ett förslag till extra uttaxering från medlemmarna som läggs fram för fullmäktige. Dess beslut – fattat med stor majoritet – blir att en extra uttaxering från medlemmarna på

200 kronor det innevarande året 1972, 200 kronor år 1973 och 100 kronor år 1974.

En följd av krisen i fastighetsföreningen är att Tandläkarsällskapet av rädsla för att förlora sina fonder – använda för att dela ut forskningsanslag – går med på en sammanslagning med förbundet. En utredning tillsätts och efter olika turer, bland annat med ny ordförande, lägger den fram ett förslag som antas av både Sällskapet och förbundet.

Den nya organisationen innebär att det ska finnas fem riksföreningar, en för lärarna vid tandläkarhögskolorna (LÄR), en för privatpraktikerna (PT), en för tjänstetandläkarna (TT), en för utbildnings- och forskningsfrågorna (UF) och en för de yngre medlemmarna, d v s studenterna på sjätte till tionde terminerna (YM).

Kursverksamheten, som dittills skötts av Sällskapet samt av de självständiga Tandläkarsällskapen i Göteborg och Sydsverige, ska skötas av fyra självständiga regioner. Även utbildnings- och forskningsfrågor hade dittills hört hemma inom Sällskapet.

Föreningarna har var sin styrelse som dock alla fem är underställda förbundets centralstyrelse.

1980-talet –

En ny utredning tillsätts

Denna organisationsmodell blir ganska kortvarig och bakgrunden finns i den förändrade maktbalansen inom förbundet. I och med att folktandvården byggs ut blir en allt större andel av tandläkarna anställda tjänstemän och år 1980 är de anställda i majoritet. Då är 4 070 av medlemmarna privatpraktiker och 4 389 offentliganställda (3 920 i folktandvården och 469 lärare vid tandläkarhögskolorna).

Diskussionen om relationerna mellan de båda kategorierna av medlemmar fortsätter kontinuerligt och på fullmäktige i juni 1981 noterar förbundets ordförande, Runo Cronström, att grupper med olika

roller skall samsas inom förbundet. "Det är naturligtvis nödvändigt att vi försöker eliminera missuppfattningar och konflikter mellan våra grupper - en självklar strävan som dock ej får gå så långt att vi förhindras att med tillräcklig skärpa formulera våra åsikter."

En ny utredning – organisationskommitté VII (OK VII) – tillsätts men är trots namnet en enmansutredning. Det är förbundsdirektören Lars Sandberg som får direktiv från styrelsen att lägga fram ett förslag om en organisation med självständiga riksföreningar med egna styrelser och en förbundsstyrelse som inte är överordnad. Han ska också ange vilka frågor som hör hemma hos förbundet och vilka som ska skötas av respektive riksförening.

Fullmäktige diskuterar vid flera tillfällen förslaget, ogillat av utredaren själv, och det höjs röster för att det ska skrotas. Men dessa propåer avvisas och i december 1989 fattar fullmäktige de avgörande besluten och de nya stadgarna antas.

De innebär alltså att Tandläkarförbundet blir en egen juridisk person liksom privatvårdsläkareföreningen (PT), Tjänstetandläkareföreningen (TT) och Lärares föreningen (LÄR). Förbundsstyrelsen har inte längre någon beslutanderätt över föreningarna, men fortfarande finns en gemensam stadgenämnd och många frågor som hör hemma hos förbundet.

1990-talet –

Diskussioner kring organisationen

Men inte heller den organisationen gör alla nöjda och på 1990-talet blir krisen inom förbundet akut. En av de faktorer som ligger bakom motståndningarna är synen på de utredningar och förslag som läggs fram på 1990-talet om förändringar av tandvårdsförsäkringen. Privatvårdsläkarna hade under en följd av år varit missnöjda med taxan i försäkringen som enligt deras beräkningar försämrats kraftigt och inte följt den allmänna prisutvecklingen. Det visar

sig att Förbundet och riksföreningarna inte kan enas om gemensamma remissvar på utredningar med förslag att förändra tandvårdsförsäkringen. Privatvårdsläkarna – det är det namn som numera används utåt om organisationen – hävdar också att landstingen på ett otillåtet sätt subventionerar folktandvårdens vuxentandvård.

Till privatvårdsläkareföreningens (SPF) årsmöte 1995 lägger dess styrelse fram ett förslag till stadgeändring som innebär att en privatvårdsläkare ska kunna välja att bli medlem enbart i SPF och avstå från medlemskap i förbundet. Förslaget dras på årsmötet tillbaka av styrelsen. Men mötet beslutar att stryka den paragraf i stadgarna som kräver att vissa stadgeändringar ska godkännas av förbundets kongress och antar egna etiska regler för SPF. Föreningens styrelse får också i uppdrag att till årsmötet 1996 lägga fram förslag som innebär att det automatiska medlemskapet i förbundet avskaffas.

När förbunds-kongressen sammanträder i december 1995 säger förbundsordföranden Göran Koch att dessa beslut lett till en mycket allvarlig situation. De innebär att SPF upphört att vara en riksförening inom Sveriges Tandläkarförbund.

Kongressen ska ta ställning till en proposition från styrelsen om att utreda förbundets organisation. Det finns också en motion från Erik Brinck och Elisabeth Hultell-Andersson, PT- respektive TT-ordförande i lokalföreningarna i Stockholm. De båda föreslår att förbundet blir en "renodlad organisation för odontologiska frågor och utbildningsdimensionering", alltså de frågor som Sällskapet ansvarade för när Tandläkarförbundet bildades 1908.

Förbundsstyrelsen kompletterar efter SPF:s årsmöte med en skrivelse till kongressen där den begär uppdrag att "vidtaga erforderliga organisatoriska och andra åtgärder för att bibehålla en sammanhållen och samverkande tandläkarkår".

Forskarfredagen

Fredagen den 26:e oktober pågick, för tredje året i rad, något som kallas för forskarfredagen, ett evenemang som går ut på att väcka skolelevers nyfikenhet inför forskning och vetenskap. Evenemanget som är EU-finansierat pågår i flera svenska städer men också ute i Europa. I Stockholm höll Forskarfredagen till i Lavas lokaler i Kulturhuset och flera av de stora forskningsinstitutionerna var på plats för att lära ut om sin verksamhet genom föreläsningar och experiment. Bland annat kunde eleverna prova på att göra sin egen hudkräm, studera världens största och minsta insekt, bygga egna solcellsbilar, och, om än aningen nervöst, prova på att stoppa ner sina fingrar i flytande kväve (det går om det sker väldigt snabbt). TAM-Arkiv medverkade, som enda arkivinstitution, för att försöka inspirera en kommande generation till historisk forskning. I monter kunde besökarna läsa brev av Verner von Heidenstam och Selma Lagerlöf, ta del av brev som svenska sjöbefäl skrivit under andra världskriget och titta på fotografier från olika folkhögskolor från slutet av 1800-talet. Flera elever och lärare visade sitt intresse för de olika dokumenten och några av lärarna önskade också få komma till TAM-Arkiv med sina klasser för att få fördjupa sig i arkiven. Forskarfredagen var över huvud taget välbesökt, och arkivarierna Björn Holmberg och Fredrik Weiss som medverkade på Forskarfredagen, är nöjda och hoppas att TAM-Arkiv ska kunna medverka även nästa år.

Av Fredrik Weiss

Arkivarie Björn Holmberg inför förberedelserna av TAM-Arkivs monter på Forskarfredagen.

► Forts. Tandläkarförbundets historia

Kongressen beslutar att en oberoende, extern konsult ska anlitas för en förutsättningslös utredning ”i syfte att vidtaga erforderliga organisatoriska och andra åtgärder för att bibehålla en sammanhållen och samverkande tandläkarkår”. Ett förslag ska läggas fram till en extra kongress hösten 1996.

Men det drar ut på tiden så extra kongressen sammanträder först i mars 1997. Även denna gång avvisas styrelsens förslag och kongressen beslutar att en ”sammanhållen organisation för Sveriges tandläkare” ska skapas och ett förslag om utformningen ska presenteras på den ordinarie kongressen i december samma år.

En intern arbetsgrupp tillsätts och håller i augusti ett avgörande internatmöte på Krusenbergs herrgård på en udde i Mälaren någon mil söder om Uppsala.

Erik Brinck, medlem av arbetsgruppen, beskriver i sin bok ”Vägen till frihet. 20 år med privattandläkarna” att deltagarna efter ”långa och bitvis infekterade diskussioner” enas om att OK VII-modellen är användbar. Det gäller bara att komma överens om vilka frågor förbundet ska få hantera. En kompromiss nås och läggs i december 1997 av styrelsen fram för kongressen, som säger ja. Kompromissen innebär att stadgarna ändras så att styrelsen får åtta medlemmar, varav fem på bundna mandat, två vardera från SPF och TT och en från LÄR. En studeranderepresentant adjungeras till styrelsen. Beslutet innebär också att frågor där det blir lika röstetal i styrelsen ska överlämnas till riksföreningarna.

Inför arbetet med den verksamhetsplan för 2001 som ska tas upp på årsmötet 2000, skickar de nya PT- och TT-ordförandena Bengt Franzon respektive Kenth Nilsson en gemensam skrivelse till förbundsstyrelsen. De föreslår att planen bara ska gälla ”kårgemensamma/yrkestekniska

frågor” och områden som ”kopplas till odontologins utveckling”.

En omröstning i styrelsen om deras förslag ger 4-4 och till kongressen presenteras en verksamhetsplan enligt den tidigare modellen. När frågan kommer upp till omröstning på kongressen nås inte den 4/5 majoritet som krävs för att genom en stadgeändring flytta ansvarsområden från förbundet till riksföreningarna.

Men Erik Brinck hävdar att stadgeändring är onödig. Kongressen kan delegera uppgifter till riksföreningarna. Det blir också den metod som kongressen använder för att genomföra Franzons och Nilssons förslag.

De följande åren genomförs också andra förändringar i organisationen och förbundets lokalföreningar skrotas. Den lokala verksamheten finns i fortsättningen i SPF:s och TT:s lokalföreningar som också utser ombud till förbundsmeetet.

Tillbaka till 1908?

Sveriges tandläkarförbund har alltså efter 100 år förvandlats till en organisation som ansvarar för de uppgifter som för 100 år sedan sköttes av Svenska Tandläkare-Sällskapet, en sammanslutning som många tandläkare i början av 1900-talet tyckte var otillräcklig. De ansåg att det behövdes en organisation för tandläkarnas sociala och ekonomiska frågor. Men 100 år senare ligger svaret för dessa frågor hos var och en av förbundets fyra medlemsorganisationer: Sveriges Privattandläkarförening, Tjänstetandläkarna, Sveriges Odontologiska Lärare och Studerandeföreningen.

Av Lennart Edqvist

Artikeln är en sammanfattning av skriften De första hundra åren, publicerad 22/5-08, som bilaga till Tandläkartidningen nr 7 1908.

Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv

Ett av de arkiv som finns till förfogande hos TAM-Arkiv är Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv. Denna förening bildades 1907 och kom till som en följd av att befälhavarna på de svenska fraktfartygen alltmer tappade inflytande över sin arbets-situation. Tidigare hade de varit något av redarnas förlängda arm och granskat att omlastning gått rätt till, att besättningen skötte sig m.m., men när telefonen och telegrafen började bli vanligare minskade deras ställning och de gick därför samman för att bevaka sina intressen.

Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv består av handlingar från tiden 1907 – 1990. Serierna har få luckor och ger därför en bra bild av hur föreningens arbete sett ut samt vilka olika frågor de har drivit genom åren. I arkivet finns också en del korrespondens som berör verksamheten, bland annat mellan en av föreningens verkställande direktörer Gunnar Oswald (verksam 1934 – 1944) och olika sjöbefäl. Eftersom Oswald var verksam under andra världskriget kom många brev därför att beröra detta krig. Svenska fartyg var i hög grad inblandade i kriget, då många av dem fraktade bland annat svensk järnmalm och svenska kullager till nazisterna. I retur fick Sverige tillgång till koks och kol, som fartygen hämtade upp från polska och tyska hamnar samt i Rotterdam.¹

Eftersom de svenska skogstillgångarna inte på egen hand kunde ersätta de importkvoter som fanns innan kriget, blev importen nödvändig för att hålla igång industrin och för att värma upp bostäder.²

Staten subventionerade därför vissa av resorna genom ekonomisk ersättning till rederierna. Importen kom att bli så viktig att den svenska staten i vissa fall fick tvinga ner fartygen till Rotterdam och norra

Tyskland, eftersom fartygsbefälen helst inte ville bege sig till områden där det frekvent förekom sjö- och luftkrigsoperationer.³ Som en hjälpande hand kunde därför konvojtrafik gå ut med handelsfartygen, för att beskydda dem mot fientliga fartyg och flygplan. I Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv finns ett protokoll från ett sammanträde som hölls den 26:e mars 1943 hos statens trafikkommission, där även representanter från Statens bränslekommission och Kungliga marinstaben fanns på plats. De diskuterar om en omläggning av konvojtrafiken borde ske. På grund av den höga risk som fanns för anfall, togs frågan upp om huruvida det vore bättre om konvojerna kunde gå under dagtid då det fanns risk för anfall från torpedbåtar och under nattetid vid de fall det fanns risk för flyganfall.

Som en kompensation för de risker som de fick utsätta sig för betalades en s.k. krigsriskersättning ut, men endast om de var medlemmar i Sveriges fartygsbefälsförening, Svenska maskinbefälsförbundet eller om fartygen som de arbetade på var anslutna till Sveriges redareförbund.⁴ Men många av sjömännen ansåg att ersättningarna var för låga. Flera fartygsbefäl skrev in till Sveriges fartygsbefälsförening och beklagade sig över ersättningarna, och en av de mer missnöjda kaptenerna skriver så här:

Saken gäller krigsrisk-ersättningen till de ombordanställda på de svens-

ka tankfartyg, som härnere på tyska kusten och i de tyska hamnarna gå i tyska marinens tjänst ... Jag anser nämligen denna ersättning / 250 % / rent för låg. Då som sagt fartygen härnere av tyskarna själva även erkänns gå i tysk marintjänst, och deras dagliga sysselsättning består i att förse tyska kryssare, jagare, torpedbåtar och U-båtar med brännolja. Våra förtöjningsplatser ligger på alla ställen i närheten av oljeupplagen och i Gotenhafen t.ex. endast c:a 10 meter från oljecisternerna. Vad detta innebär av risk vid de av alla härnere väntade luftanfallen torde ligga i öppen dag.⁵

Och det var en risk de tog. I arkivet finns flera tidningsurklipp som med svarta rubriker vittnar om de faror som fanns ute på de öppna haven – ”Skonare sprängdes. Fem män räddade”, ”[Fartyget] BTV:s undergång. Som förlamade i bombregnet”, ”Ännu en svensk båt träffades i Stettin”.⁶ Så fort de hade lämnat de svenska hamnarna fanns det alltid en risk att de aldrig mer skulle återvända hem. Från krigets start, den 1 september 1939, till dess slut, den 8:e maj 1945, sänktes så många som 270 svenska fartyg, både handelsfartyg och fiskebåtar, och hela 1 370 sjömän miste sina liv och detta enbart på svenska fartyg. Om de svenskar som var med på utländska fartyg räknas med blir antalet ändå större, 1 889 personer.⁷ Det fanns således goda skäl till att beklaga sig över

1 Ingela Karlsson: Sig själv närmast, *En (o)moralisk handel? Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland*, Stockholm 2006, s.26.

2 Ibid.

3 Ibid.

4 ”Överenskommelse angående krigsriskersättning till fartygs- och maskinbefäl”, 29 januari 1940, F20:4 (7 C), Ö1:3, ”Merkostnad per ton last förorsakad av krigsriskersättningen till befäl och besättning” F20:4 (7 C).

5. Brev, ”Danzig den 27 juli 1943”, Ö1:3, Sveriges sjöbefälsförenings arkiv.

6. F20:4, Sveriges sjöbefälsförenings arkiv.

att krigsriskersättningen var för låg.

Något annat det går att läsa om i några av breven är hur fartygsbefälarna såg på tyskarna. Vissa av dem har bland annat skrivit om rädslan för Gestapo. Den kapten som klagade över krigsriskersättningen vågade till exempel inte skicka iväg sitt brev den normala postvägen i Tyskland, eftersom det fanns en överhängande risk för att det skulle fastna i den tyska censuren och därmed också kunna falla i Gestapos händer. Istället lät han smuggla ut det med hjälp av ett svenskt fartyg för att på så sätt få ut brevet. I brevet vädjar han till direktör Osvald om att han ska behandla uppgifterna i brevet strikt konfidentiellt, eftersom han är rädd att han annars skulle råka illa ut "med tanke på den allestädes närvarande, och härnere allsmäktige 'Gestapo'"⁸. En annan kapten berättar om misstänksamheten mot en av de besättningsmän som han haft ombord på sitt fartyg ett tag:

Vi hade ju hoppats att den nästa som kom skulle vara en som intresserade sig för sitt arbete, men hej vad vi bedrog oss! Det kom en ... som ej tillhör vår förening men i stället är tillsluten det nasistiska [sic!] partiet och efter vad jag har hört på omvägar, gruppfrörer i Stockholm. Jag hade inte en rolig stund så länge han var ombord, det var omöjligt att lita på honom. Han friade till besättningen och flera gånger fick jag tillsäga honom att inte sitta i skansen och dricka med gubbarna ... Det var en farlig man att ha ombord ett svenskt fartyg, för han hade alltid något smussel med Gestapo där vi kom särskilt i Holtenau. Även nu efter hans avmönstring frågar gestapogubbarna efter honom. Det var så märkvärdigt för alltid hade de tysta hemliga samtal nere i hans hytt vad det nu rörde sig om? En [sic!] ting är säkert, han hade inte rent mjöl i påsen. För varje gång någon kom i närheten under hans samtal med Gestapo, blev han så tyst och såg ut som om han varit igång med en förbrytelse. Chieffen [sic!] kom på

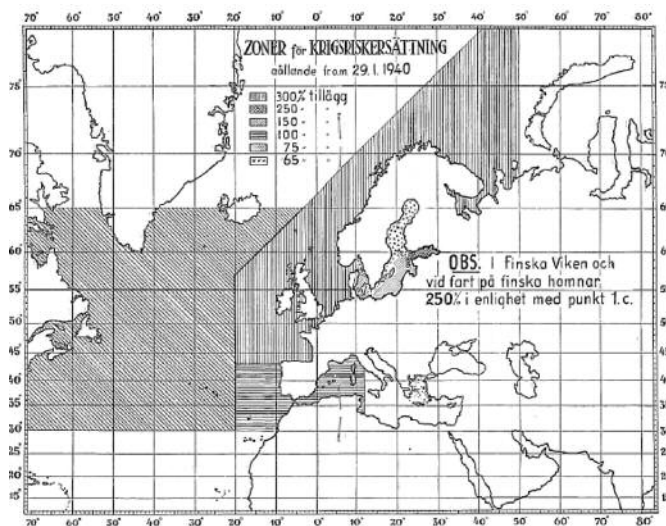
honom en gång när han överlämnade 5-6 vykort till en Gestapo, vad det nu var kunde Chieffen inte se.⁹

De sjöbefäl som skrivit in till föreningen hade alltså en inte helt positiv inställning till tyskarna, trots att de hade ett nära samarbete med dem. Egentligen hade de inte så stort val. Sverige behövde få in varor till industrin, och eftersom tyskarna lagt ut Skageracksspärren år 1940, d.v.s. det utsträckta minfält som gick mellan den danska och norska kusten, skars Sverige av och de blev därför i stort sett beroende av handeln med Tyskland.¹⁰

Trots det har den svenska trafiken, liksom Sveriges neutralitetspolitik i stort, kommit att ifrågasättas. Sverige gjorde gång på gång avsteg från landets neutrala hållning. Att Sverige lät 2 140 000 tyskar transiteras genom Sverige, när de tidigare nekat de allierade att transitera styrkor genom Sverige, är ett exempel på hur den svenska regeringen underlättade nazisternas framfart. Då det kommer till trafiken mellan Sverige och Tyskland har vissa forskare hävdade att kriget skulle ta slut flera år tidigare om det inte vore för tys-

karnas tillgång till det svenska järnet och till de svenska kullagren, och att miljontals liv därmed hade kunnat slippa gå till spillo genom krigshandlingar och i koncentrationsläger.¹¹ Sveriges agerande är i slutändan en moralisk fråga – var det rimligt att till varje pris hålla landet utanför kriget, att hålla sig väl med Tyskland, så att krig och lidande inte skulle nå svenskt territorium, trots att det ledde till att andra människor, utanför Sveriges gränser, fick lida? Oavsett vilka argument som ges som svar, så var i varje fall Sverige i hög grad delaktigt i kriget, om än inte som krigförande part. Förhoppningsvis kan mer forskning komma till stånd som rätar ut frågetecknen, och som sätter Sveriges agerande i nya perspektiv. Att se hur sjöbefälarna agerade är ett sätt att göra det på. Förhoppningsvis känner sig någon manad att dyka djupare ner i Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv för att se hur denna yrkesgrupp förhöll sig till kriget och därigenom få nya perspektiv kring hur trafiken mellan Sverige och Tyskland egentligen gick till.

Av Fredrik Weiss

Karta som visar zoner för krigersättning.
Dokument från Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv.

7. Terje Fredh: *Svenska sjömän som dog i andra världskriget*, Lysekil 2000, s.1.

8. Brev, "Danzig den 27 juli 1943", Ö1:3, Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv.

9. Brev, "S/S 'Walborg' den 15-10-1942", Sveriges fartygsbefälsförenings arkiv.

10. Karlsson 2006, s.27.

11. Karlsson 2006, s.7

Konsten i skolorna kring förra sekelskiftet

År 1900 publicerade Ellen Key *Barnets århundrade*, en bok som skulle göra henne berömd även utanför Sveriges gränser. Det var förstås det nya århundradet – 1900-talet – som Key syftade på i sin titel. Under 1900-talet skulle barnen få en bättre skola, bättre hemförhållanden, en bättre värld. I Ellen Keys vision spelade konsten och skönheten framträdande roller: ”Att dana en i yttre liksom i inre mening vacker värld för barnet att växa i” skulle bli den framtida uppfostrans mål. I skolbyggnaden skulle arkitektur och konstnärlig utsmyckning bilda en tilltalande helhet. Det var viktigt att konsten i skolan hade beröringspunkter med barnens egen tillvaro. Konst som skildrade barnens liv, men också arbetsliv, hemmiljöer och djur och natur passade bra i skolmiljön.

Ellen Keys böcker, artiklar och föreläsningar om ett demokratiskt kulturliv där konsten var tillgänglig för alla fick stort genomslag. Hon var emellertid inte ensam om att i Sverige arbeta för att sprida konsten och konstintresset i samhället. Idéer som liknade Keys formulerades av Carl G. Laurin i den lilla skriften *Konsten i skolan och konsten i hemmet*, och konstpedagogiska frågor diskuterades av ledande pedagoger som Alfred Dalin och Emil Hammarlund.

Idéerna om konstens betydelse för samhället var en av orsakerna till det allmänna genombrottet för den offentliga konsten i Sverige kring sekelskiftet 1900. En viktig förutsättning var förstås också industrialiseringen av landet. Nu skapades ekonomiska möjligheter för påkostade nya byggnader i landets större städer – banker, teatrar, krogar och skolor

uppfördes i en omfattning som saknade motstycke i historien. I de här nya byggnaderna gavs ofta plats för konstnärliga utsmyckningar.

En påfallande stor del av de fasta konstnärliga utsmyckningarna i Sverige utfördes i skolor. År 1897 bildades på Carl G. Laurins initiativ Föreningen för skolornas prydnad med konstverk, en förening som arbetade med att sänka konstverk till skolor. Föreningen ändrade några år senare namn till det kortare Konsten i skolan.

Varför var det då så viktigt att få människor att omge sig med och intressera sig för konst? En allmänt omfattad föreställning var att människan förädlas av konsten. Vägen till det sanna och det goda går via det sköna. Den goda konsten är god inte bara i estetisk mening utan även i etisk. Ett uppövat sinne för skönheten leder till ökad motvilja mot det fula, smutsiga och råa. Om skolbarnen lär sig att uppskatta det sköna lär de sig samtidigt att förstå värdet av att utföra goda handlingar och att tala sanning. Barnen blir renligare och mer ordningsamma. Att ägna sig åt konst var också att ägna sig åt en sund form av njutning. Människans njutningslystnad behövde således inte få utlopp i osunda njutningar som exempelvis alkoholkonsumtion.

Bildkonsten i skolorna kunde naturligtvis också påverka genom sitt innehåll. Det var knappast en slump att konsten i skolorna ofta fick ett starkt betonat nationellt innehåll och att den gärna visade upp idealiserade barn och ungdomar.

De två tidigaste riktigt omfattande skolutsmyckningarna, båda i Göteborg, har historiska ämnen. De bekos-

Porträtt av Jöns Jacob Berzelius i aulan i Göteborgs realläroverk (nuvarande Schillerska gymnasiet). Skulpturen är utförd av Carl August Söderman. Foto och © Per Hedström.

tades av den kände grosshandlaren och mecenaten Pontus Fürstenberg. Dekorationerna i Göteborgs realläroverk, som endast var öppet för pojkar, fullbordades 1888. Utsmyckningarna utfördes av målaren Reinhold Callmander och skulptören Carl August Söderman. Programmet för utsmyckningen hade formulerats av skolans arkitekt Hans Hedlund. Idag heter skolan Schillerska gymnasiet. Den andra utsmyckningen är mer känd. Den utfördes av Carl Larsson ett par år senare i trapphuset i Nya Elementarläroverket för flickor, nuvarande Engelbrektsskolan.

I realläroverket bestod bildprogrammet dels av en serie målningar med fornnordiska motiv, dels av ett

1600-talsdelen av Carl Larssons utsmyckning Svenska kvinnan genom seklen i Nya Elementarläroverket för flickor i Göteborg (nuvarande Engelbrektskolan).
Foto och © Per Hedström.

antal porträtt av berömda historiska män med anknytning till Göteborg. Just porträtt och porträttserier kom att spela en viktig roll i de svenska skolutsmyckningarna. Det viktigaste skälet till porträttens popularitet i utsmyckningarna var nog föreställningen att en avbildning av en framstående och förebildlig person hade ett gott inflytande på betraktaren. Carl Larssons flickskoleutsmyckning skildrade den svenska kvinnans historia från stenåldern till samtiden. Också här fanns ett antal porträtt av historiska personer.

I utsmyckningarna som senare följde ersattes i allmänhet det historiska innehållet med ett samtida. Inom bildkonsten hade de historiska motiven sedan länge haft som främsta uppgift att visa föredömliga personer som utför föredömliga handlingar. Det rörde sig då om kända historiska hjältar. I skolutsmyckningarna under perioden 1900-1940 handlade det oftare om att presentera anonyma samtida personer, och främst unga människor, som föredömen. Barn och ungdomar visades upp som flitiga, skötsamma och prydliga förebilder sysselsatta med exempelvis läxläsning, friluftsliv och idrott.

Bilderna av barn och ungdomar som idrottar och idkar friluftsliv är tydligt kopplade till idrottsrörelsens och friluftsrörelsens genombrott vid denna tid. År 1892 bildades Friluftsförbundet under namnet Föreningen för skidloppningens främjande i Sverige. Organisationen hävdade att ett skidåkande folk var patriotiskt och fysiskt starkt, och därmed väl ägnat att såväl bygga det framväxande industrisamhället som att försvara nationen. Friluftslivet var samtidigt viktigt som motmedel till det osunda stadslivet.

Ett annat vanligt motiv i ut-

smyckningarna blev det svenska landskapet. Det tidigaste exemplet är prins Eugens *Den ljusa natten* (1899) i ljusgården i Norra Latin i Stockholm. När prinsen några år senare utförde landskapsmålningen *Sommar* i aulan i samma skola skapade han en modell som skulle komma att tillämpas i en rad utsmyckningar. Målningen är placerad på aulans fondvägg, bakom podiet. Placeringen erinrar starkt om en altartavlas placering i en kyrka. Men på altartavlas plats finns alltså inte någon traditionellt kristen bild, utan ett mellansvenskt sommarlandskap.

Nu var det trots allt inte så att den fosterländska naturen helt konkurrerat ut kristendomen i de svenska läroverken kring förra sekelskiftet. Skolaulorna användes fortfarande som plats för morgonbönen, men också för salsskrivningar och för en rad aktiviteter för allmänheten som konserter och möten. Sannolikt uppfattades landskapet som ett relativt neutralt motiv som kunde fungera som bakgrund för olika typer av evenemang.

Men landskapsbilderna i skolorna kan samtidigt sägas vara bärare av en rad idéer som kring sekelskiftet 1900 förknippades med den svenska naturen. Naturen som estetisk och ekonomisk resurs blev nu kärnan i den svenska nationalismen. Tidigare under 1800-talet hade

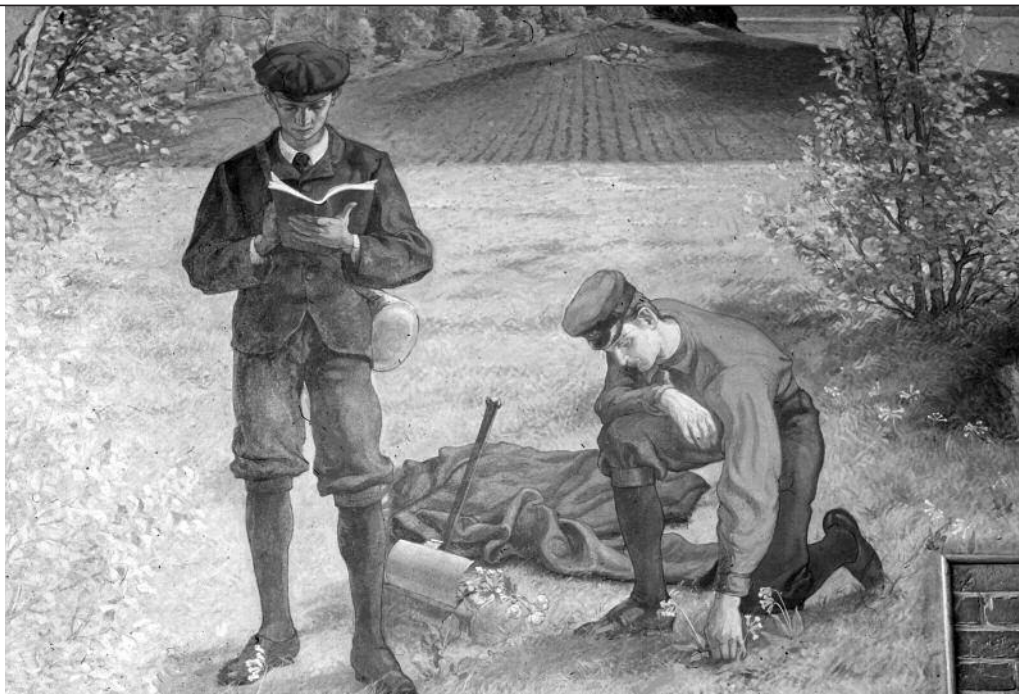
Prins Eugens landskapsmålning *Sommar* på fondväggen i Norra Latins aula i Stockholm.
Foto och © Per Hedström.

nationalismen främst varit tillbakablickande och byggt på den nationella historien. Vid sekelskiftet spreds också föreställningen att svenskarnas kynne i ovanligt hög grad präglas av en stark känsla för hemlandets natur. Landskapsmålningarna i skolorna kan därför uppfattas som en hyllning till det typiskt svenska och som en uppmaning till eleverna att känna vördnad inför den svenska naturen. Kanske var detta särskilt viktigt i en tid då den stora emigrationen blivit ett nationalekonomiskt problem. Om skoleverna kunde förmås att tycka om sin hemmiljö skulle de kanske som vuxna bli mindre benägna att lämna landet.

Det mest karakteristiska motivet i de svenska skolutsmyckningarna blev nog ungdomar på botanisk exkursion. Motivet gav en möjlighet att kombinera bilder av det svenska landskapet med bilder av ungdomar som ägnar sig åt någonting som var både nyttigt och lärorikt. Ungdomarna vistas i den friska naturen samtidigt som de lär sig sin naturkunskapsläxa. Växksamlandet var dessutom en del av ett nationellt historiskt arv. De botaniserande ungdomarna kunde ju faktiskt ses som sentida lärjungar till den världsberömda Linné.

De motiv och det nationalistiska grundinnehåll som dominerade skolutsmyckningarna kring sekelskiftet 1900 levde kvar i utsmyckningarna från 1930- och 1940-talen. Landskapsbilder och bilder av ungdomar som idrottar och samlar växter skapades då fortfarande i aulor och trapphus. Men under 1930-talet kom samtidigt flera av de föreställningar som låg till grund för sekelskiftets konstpedagogiska optimism att ifrågasättas. Det ansågs inte längre självklart att konsten hade någon större förmåga att förädla människan.

I slutet av 1940-talet sjönk intresset för att skildra idealiserade och förebildliga gestalter i den offentliga konsten överlag. Säkert

Skolpojkar på botanisk exkursion. Parti av väggmålning av Lennart Nyblom i Östra realskolan i Göteborg, 1910. Foto och © Per Hedström.

har den här förändringen en del att göra med den propagandakonst som skapades i Hitlers Tyskland och Stalins Sovjet. Konsten i ett demokratiskt land kunde inte gärna tala ett språk som påminde om diktaturernas konst. I västvärlden kom efter kriget den nonfigurativa konsten att få sitt stora genombrott i det offentliga rummet. I Sverige kan Lennart Rodhes nonfigurativa *Trappans tema*

få exemplifiera den här förändringen. Målningen, som utfördes i Nya Elementarläroverket i Ångby, består av rytmiskt arrangerade former och ytor. Nu var det för alltid slut på nationalromantik och hyllningar till den sunda och flitiga ungdomen. Den rena formen hade tagit över.

Av Per Hedström

Efter andra världskriget sjönk intresset för idealiserad konst och förebildliga gestalter. Här en skolmiljö från 1980-talet. Foto och © Lars Nyman.

Vad innebar vårdens expansion för svenska folket?

År 1947 arbetade 4200 läkare i Sverige. Några decennier senare, 1973, hade antalet läkare ökat dramatiskt och uppgick till 13 000 personer. Parallellt ökade antalet sjuksköterskor. Vården omfattade många, många fler än någonsin tidigare. Nedanstående bild från Sverige under 1950-talet visar en distriktsköterska i Bohuslän på resande fot i ett land som fortfarande hade en betydande befolkning på landsbygden. Distriktssköterskan förväntas vårda de svaga och utsatta. Hon representerar modernitet och trygghet i en värld präglad av stark förändring.

Bilden symboliserar omtanken: en sjuksköterska som ömt blickar ned mot en hund. Bilen står för det moderna Sverige – framstegen och utvecklingen. I bakgrunden syns en kyrka, en symbol för traditionen, en trygghet i ett föränderligt samhälle.

Ett monument över Sifs historia

En grupp smeder beslutar sig för att starta en fackförening. De blir överens och skriver ned sina två krav: 22 öre i timmen och lediga söndagar. Sedan går de till arbetsgivaren och kräver att han ska skriva under deras villkor. Arbetsgivaren går med på att betala 20 öre i timmen och ledig söndag. När papperet med villkoren sedan är underskrivet innebär det att smederna har genomfört sin första förhandling. Papperet med underskrifterna är deras första avtal.

Ungefär så här berättar Åke Nilsson i början av sin bok: "Sif – en framgångshistoria: om svenska industri-tjänstemannaförbundet". Historien säger något om vad facket egentligen handlar om på en elementär nivå. Det fackliga löftet – att inte gå under den lönenivå man bestämt – har faktiskt gjort skillnad. Det märks att det är en man med ett hjärta för facket som skrivit Sifs historia. Nilsson har lång erfarenhet som aktivist inom Sif och är tredje generationen fackligt aktiva. Redan hans morfar organiserade lantarbetare tillsammans med Gunnar Sträng. För denna insats blev han svartlistad av bönderna i sin hembygd.

"Sif – en framgångshistoria" beskriver förbundets utveckling genom dess ledargestalter. Förbundets historia har – enligt författaren – "dominerats av kraftfulla personer som haft avgörande betydelse för de vägval som gjorts". Det är ett fåtal eldsjälar och hur de har påverkat förbundet som är bokens fokus. Nilssons ambition är också att de – så långt möjligt – själva ska få berätta sin historia. Därför finns det många utförliga citat i boken. Informationen har han hämtat från dokument och intervjuer med efterlevande släktingar.

Men givetvis handlar inte Nilssons bok endast om ledarskapet. Den ger också mycket kunskap om de fackliga frågor som förbundet – under

olika perioder av sin utveckling – ansåg vara viktiga.

Nilsson strävar samtidigt efter att sätta in förbundets historia i ett samhälleligt sammanhang för att kunna förstå Sifs agerande. Därför berättar han om fackföreningsrörelsens framväxt i det svenska samhället. Eftersom socialdemokratin varit den dominerande politiska kraften under lång tid beskriver han utförligt dess politik. En bok om fackföreningsrörelsens framväxt måste ha ett sådant perspektiv, menar Nilsson. Socialdemokratin visioner – först folkhemstanken, sedan välfärdsstaten – var de som länge var vägledande.

Nilsson berättar engagerat om viktiga personer i Sifs historia. Förbundets grundare – Helge Rydberg – var en originell personlighet. Han ställde frågor som: var hör tjänstemännen hemma i samhällslivet? Vilket parti tillvarar egentligen deras intressen? Rydberg var en politisk sökare som vandrade från att sympatisera med Mussolinis samhällsaskådning till att odla goda relationer med socialdemokratin.

Den sista i raden av Sif-profiler som Nilsson beskriver är dagens ordförande – Mari-Ann Krantz. Hennes ambition har varit att förnya och demokratisera förbundet. Hon har också velat rita om "den fackliga kartan". Det var hon som tog initiativet till sammanslag-

Åke Nilsson.

ningen med fackförbundet HTF.

”Sif – En framgångshistoria” är en omfattande historieskildring på över 300 sidor. Dessutom är den rikt illustrerad, något som väsentligt höjer bokens värde. Vad Nilsson åstadkommer är ett monument – en sannskyldig framgångshistoria såsom dess ledare kanske skulle uppfattat den. På en nivå är förbundets historia verkligen objektivt sett en ”framgångssaga”: medlemsantalet gick under lång tid stadigt uppåt. Först under senare decennier har antalet medlemmar börjat minska.

Bokens begränsning är att den utgår alltför mycket från vad som händer i Sifs centrala kansli. Diskussioner om hur andra fackförbund och organisationer agerat saknas i hög utsträckning. Dessutom tillmäts socialdemokratien en alltför stor betydelse för Sifs utveckling. Även de borgerliga partierna har spelat en väsentlig roll i tjänstemannarörelsens historia. Boken kan sägas vara av mer personlig än fackhistorisk art.

Men givetvis kan det vara intressant att fördjupa sig mer i Sifs ledarskap. Dessa – förmodligen – karismatiska karaktärer har haft stor betydelse för vilka beslut förbundet fattat under olika perioder av sin utveckling.

Det är en väsentlig forskningsinsats Åke Nilsson gjort. Ett bokslut över Sifs historia publicerad precis när förbundet gått samman med HFT och bildat ett nytt förbund – Unionen. Förhoppningsvis blir den läst av såväl forskare som det nya förbundets ombudsmän och medlemmar. Boken kan bidra med erfarenheter som kan påverka diskussionerna om Unionens framtida verksamhet.

Samtidigt är det viktigt att förstå att inte endast ledarna är viktiga i ett förbund. Människor på andra positioner i en organisation tolkar alltid de centrala besluten på sitt sätt, utifrån sina intressen. Många studier har visat hur centrala målsättningar förändras när de ska implementeras i verkligheten. Ledarskapet må vilja staka ut vägen, men människorna ”under” transformerar deras beslut: det blir aldrig som man tänkt sig.

Av Leif Jacobsson

Litteratur: Åke Nilsson. 2008.

Sif – en framgångshistoria: om svenska industritjänstemannaförbundet

BOKANMÄLAN

En bok om slöjdlivet i skolan

Slöjda för livet –

Om pedagogisk slöjd

Kajsa Borg & Lars Lindström.

Läraryrket Förlag.

Boken beskriver skolslöjden på ett övergripande och lättförståeligt sätt via korta kapitel från historia till nutid. Speciellt ett kapitel med titeln "Slöjdcirkus" är enligt min mening av särskilt intresse. Cirkusen riktade sig till barn. Syftet var att visa barnen vad slöjd är och spegla den spännvidd som präglar detta hantverk. Jag hade själv förmånen att medverka vid två tillfällen under 2005. Cirkusen var då i Norrtälje och Haninge. Barn och föräldrar fick tillfälle att verka som slöjdonstnärer. Cirkusen löpte parallellt med hantverksarbetet, varvid en rad uppträdanden och musikinslag skapade en speciell atmosfär. I boken får läsaren en bra helhetsbild av slöjdcirkusen i praktiken.

Även övriga kapitel är av stort värde att läsa, speciellt för dem som är intresserade av slöjd. De innehåller även omfattande litteraturhänvisningar efter varje kapitel.

Stig Sjökvist arbetar som arkivassistent inom TAM-Arkiv och är på fritiden en aktiv medlem i Stockholms läns hemslöjdsförening.

Av Stig Sjökvist

Svenska Brandbefälsförbundet fyller 50 år

I år – 2008 – är det 50 år sedan Svenska Brandbefälets Riksförbund (SBR) bildades. Förbundets uppgift är att följa, delta och påverka utvecklingen av samhällets skydd mot olyckor och kriser. I minnesboken "50 år med ledning mot brand och olyckor" ges en tillbakablick på de gångna 50 åren, samtidigt som det blickas framåt.

År 1958 bildades alltså SBR genom en sammanslagning av Svenska Brandbefälsförbundet och Brandbefälets Riksförbund. Det är ett opolitiskt yrkesförbund utan några fackliga bindningar. Förbundet ska tillvarata och stärka brandbefälens yrkesroll och intressen. Det ska också sammanföra medlemmarna till utbyte av erfarenhet och kunskap. Det är ett internationellt sett stort brandbefälsförbund. Utomlands finns – på många håll – flera olika förbund för brandbefäl. När ledningen representerar förbundet i styrelser, arbetsgrupper eller som remissinstans kan den därför med rätta uttrycka att de representerar och företräder en stor del av svenskt brandbefäl.

Boken "50 år med ledning mot brand och olyckor" innehåller såväl detaljerade redogörelser för händelser och personer i förbundets historia som olika artiklar om brandbefälens vardag.

Den första sektionen handlar om historiken. Trots att boken sägs handla enbart om de första 50 åren börjar historien i själva verket redan den 9 juni 1875! Därefter skildras de olika händelser som ledde fram till dagens förbund. Sektionen är mycket detaljerad med t.ex. uppräkningslistor av vilka som satt i styrelsen enligt 1958 års verksamhetsberättelse. Sektionen innehåller ett antal intressanta fotografier. Exempelvis en bild på en mycket vacker gammaldags lykta utanför en brandsta-

tion. Den minner om en svunnen tid i brandkårens historia...

Ett dramatiskt år i räddningstjänstens historia var 2005. Året inleddes med flodvågskatastrofen i Sydostasien och följdes därefter av stormen Gudrun som härjade i södra Sverige. Sedan följde terrorattackerna i London samt översvämningar i USA och fågelinfluensan. Mycket på en gång. Naturligtvis bidrog händelseutvecklingen till att krishanteringsfrågor diskuterades på ett helt nytt sätt.

I diskussionerna som följde framgick dock att beredskap och krishantering fungerat bra på lokal nivå. Vårt krishanteringssystem bygger på

att en kris – åtminstone i inledningsskedet – inträffar i en kommun. Efter tsunamin fick vi lära oss något nytt: att en svensk kris kan inträffa på andra sidan jordklotet. Men en kris får som regel samtidigt återverkningar på en lokal nivå. Det är också denna lokala nivå som bäst kan bedöma, anpassa samt driva arbetet med skydd mot olyckor samt sårbarhets- och krishanteringsfrågor.

De övriga sektionerna i boken: "Om brandbefälets roll", "Över gränserna", "Innanför uniformen" och "Framtiden" är klart läsvärda även för en bredare allmänhet. De är ofta journalistiskt skrivna och

En man räddas ur ett rökfyllt rum. Händelseförloppet vid bränder kan vara mycket dramatiskt. Ur Svenska Brandbefälsförbundets Arkiv.

belyser alla möjliga sidor av brandkåren och räddningsverksamhetens villkor.

Avsnittet om "Brandbefälens roll" behandlar befälens skiftande roll genom tiderna. I ett historiskt intressant avsnitt belyses brandväsendets utveckling genom åren. Där berättas bl.a. om gamla tiders kaotiska situation kring bränderna i stadsmiljöer. Under 1600-1700-talet var städerna mycket brandfarliga. När elden väl fått ett rejält fäste i den gyttiga och för eldens spridning mycket känsliga miljön, var situationen allvarlig. Eftersom skyddsavstånden mellan husen fyllts igen med skjul av träd var tidens försök till brandsläckning nästan dömda att misslyckas.

Idag har väldigt mycket förändras vad gäller rollen som brandbefäl, något boken på många sätt illustrerar. Kvinnor har börjat rekryteras, även om vägen till full jämställdhet är lång. Ett problem är bristen på förebilder. I brandmannakalendrarna visas ofta bara män, något som stärker bilden av svensk räddningstjänst som en manlig sektor. En kvinna i boken talar om sitt arbete:

"...man behöver verkligen inte vara en övermänniska för att jobba som brandman. Hur ofta behöver man egentligen vara superstark i det här jobbet, frågar hon sig. Minst lika många gånger står vi inför att krypa in i en krockad bil för att ta hand om en skadad, kanske ska vi sitta där en längre stund och dessutom ge första hjälpen. I det läget är det verkligen ingen fördel att vara stor och stark!"

Ännu är alltså kvinnorna underrepresenterade. Det nationella målet – att 40 procent av kåren ska vara kvinnor – har ännu inte uppnåtts.

I avsnittet "Över gränserna" förmedlas inblickar i brandbefälens internationella arbete. År 1988 åkte svensk räddningstjänst till det jordbävningdrabbade Armenien. Det blev en dramatisk upplevelse. Sorg. Rader av kistor. Människor som skriker när de finner döda anhöriga. Brandmännen konfronteras med en helt annan verklighet än i det lugna,

Brandkåren i arbete: släckningsarbete vid en lada.
Ur Svenska Brandbefälsförbundets Arkiv.

trygga Sverige. Men de möter även en annan sida: tacksamheten över att de bedriver räddningsarbete. På ett rörande sätt beskriver en av brandmännen sitt finaste minne: en liten armenisk gumma med fårat ansikte tog hans händer och sa de enda utländska ord hon kunde: "I love you!"

I nästa avsnitt "Innanför uniformen" kommer enskilda brandchefer till tals. Personporträtten är mycket välskrivna och lyfter fram intressanta människooöden.

Det sista avsnittet handlar om framtiden. Helt klar är att rollen som brandbefäl håller på att förändras. De ställs inför nya utmaningar. I framtiden kommer kanske ordet "brandbefäl" att försvinna. Den ålderdomliga beteckningen "befäl" för tankarna till försvaret. Detta är numera en felaktig bild av yrkesrollen. Idag är räddningstjänsten en kommunal förvaltning där ordet chef eller ledare skulle passa lika bra.

Många andra förändringar kommer också att ske. Lite olycksbådande är denna framtidsbild:

"Avslutningsvis tror jag att brand-

befälen i sin utryckningsroll får ökade krav på sig då förmodligen hotbilden mot landet ökar och samhället blir hårdare. Tanken på terrorhot blir förmodligen mer påtaglig och vi har mycket att lära av länder som Storbritannien och USA i hanteringen av detta."

Idag får frågeställningar kring olyckor och kriser allt större uppmärksamhet såväl i media som på den politiska arenan. I framtiden kommer det att behövas bättre kompetens inom de "mjuka" verksamhetsområdena för att förbättra omhändertagandet. Förvaltningen måste öppna upp för annan expertis som exempelvis samhällsvetare och socionomer.

Hur ser räddningscheferna på framtiden? Avslutningsvis får fyra räddningschefer – ledare från Jönköping, Umeå, Halmstad samt Sundsvall – svara på tre frågor om kommunal räddningstjänsts framtid.

1. Vilken är räddningstjänstens främsta uppgift 2025? (Kommer någon arbetsuppgift helt försvinna eller tillkommer någon?)

► Forts. Svenska Brandbefälsförbundet fyller 50 år

2. Kommer det att finnas privat räddningstjänst?

3. Finns det lika många män och kvinnor på Sveriges räddningstjänster?

Svaren tyder på att räddningstjänsten kommer att stå inför förändringar samtidigt som det finns en kontinuitet i deras arbete.

De ger olika besked i frågan om i vilken utsträckning räddningstjänsten kommer att privatiseras i framtiden. Detta kan tyda på osäkerhet om varåt samhällsutvecklingen är på väg. På en punkt tycks de dock ense: det behöver rekryteras fler kvinnor till räddningstjänsten liksom den etniska mångfalden behöver bli bättre inom organisationen. Som en av cheferna optimistiskt uttrycker saken:

"Mångfald och jämställdhet är en självklarhet 2025."

Ett arbete som tidigare haft en "machostämpel" är förhoppningsvis på väg att öppnas upp för mångfalden i det svenska samhället.

Av Leif Jacobsson

Riv ålderstrappan!

– om Sveriges Pensionärerers Riksförbund

Varför har vi schablonbilder av äldre? Diskussionsbetänkandet "Riv ålderstrappan" går bakom dessa bilder, åldrandet är lika sammansatt som andra delar av livet. Detta är en fråga som tas upp i en nyutkommen bok om Sveriges Pensionärerers Riksförbund.

I skriften "SPRF – Krönika 1937-2006: Inför SPRF:s 70 Årsjubileum 2007" blickas det i en slutkommentar av förbundsordföranden Lisbeth Eklund ut mot framtiden. Idag är bara 3 procent av riksdagsledamöterna 65 år eller äldre. Något som kanske kan förklara det bristande intresset för de äldres situation. Eklunds önskan är att skapa ett större engagemang i det politiska livet. Dessutom ska förbundet sträva efter att förbättra levnadsvillkoren för de äldre och erbjuda dem sociala aktiviteter av god kvalitet.

Men krönikan är naturligtvis först och främst en historieskildring – ett bokslut över vad förbundet uppnått under sin sju decennier långa historia. Förbundet är Sveriges äldsta förbund för pensionärer, det är partipolitiskt obundet. Den 27 maj 1937 bildades Pensionerade Statstjänstemäns Riksförbund (PRS). År 1964 ändrade förbundet namn till Statspensionärerens Riksförbund (SPRF). Slutligen ändrades namnet igen – år 1997 – till det nuvarande Sveriges Pensionärerers Riksförbund. Organisationen var förbehållen pensionerade statstjänstemän ända tills 1994 då den öppnades för alla pensionärer.

Skriften ger kunskap om händelser och personer i förbundets historia. Huvudsyftet med bildandet av en

pensionärsorganisation för statstjänstemän var att förbättra möjligheterna att hävda deras intressen. Speciellt har det handlat om pensionärernas ekonomiska situation d.v.s. deras pensioner. Organisationen har strävat efter att påverka regering, riksdag och myndigheter för bättre pensioner. Det bästa sättet ansågs vara att bilda en organisation.

Krönikan innehåller ett antal avsnitt. Den går igenom förbundets historia mycket systematiskt samtidigt som skildringen gör djupdykningar i specifika händelser och fakta.

Först skildras "åren som gått" från 1937 och framåt. Vid sitt konsti-

tuerande möte i maj 1937 fick förbundsstyrelsen i uppdrag att avlämna en resolution till regeringen. Redan från början handlade det om pensionsfrågor. I resolutionen framhöll man att man förväntade sig att Kungl. Maj:t till nästa riksdag skulle föreslå riksdagen att förbättra pensionärernas situation genom att bevilja ett provisoriskt pensions-tillägg tills en fullständig omläggning av det dåvarande pensions-systemet kunde träda i kraft.

Sektionen går sedan igenom förbundets historia under åren fram till 2006.

I nästa sektion "Om pensionärer-nas ekonomi" får vi också reda på något om förhistorien till stats-tjänstemännens pensioner. Redan 1688 kom den första förordningen om pensionsförmåner för civila tjänstemän. Statstjänstemännen fick behålla lönen under hela sin livstid mot att de på ålderns dagar själva avlönade någon som skötte deras arbete. Tänk om systemet levte kvar! Statstjänstemännen hade alltså länge en privilegierad ställning i pensions-hänseende. Genom att allmänna pensionssystem byggdes ut blev dock tjänstepensionen genom samordning en allt mindre andel av pensions-inkomsten för att under senare tid bli ett pålägg på en allmän pension.

En statlig pensionsförsäkring för befolkningen s.k. Folkpension – om än med mycket låga ersättningsbe-lopp – infördes genom lag år 1913. Men statstjänstemännen undantogs från rätten till folkpension och även från skyldigheten att erlägga folk-pensionsavgift. År 1937 stiftades en ny lag om folkpensionering. Den innebar grundpensioner och tilläggs-pensioner finansierade med allmänna medel. Statstjänstemännen fick så rätt till folkpension men också skyl-dighet att erlägga folkpensionsavgift.

Finns det någon särskilt viktig händelse i förbundets historia? En spektakulär rättegång var det s.k. "Öhrnmålet" under 1990-talet. I slutet av 1980- och början på 1990-talet drabbades Sverige av ekono-

miska svårigheter. För att komma till rätta med den ekonomiska krisen fattade statsmakterna beslut om ekono-miska nedskärningar och bespa-ringar inom offentlig sektor. Ett be-slut om minskning av pensionerna med två procentenheter väckte stor debatt.

Vid förhandlingar mellan de fackliga organisationerna för de stats-anslagna och Arbetsgivarverket be-gärde Arbetsgivarverket att en an-passning av avtalen skulle göras i enlighet med vad riksdagen då beslutat. Två fackliga huvudorgani-sationer var inte beredda att träffa en uppgörelse p.g.a. att de inte var säkra på sin behörighet att träffa ett avtal om sänkning av pensionsni-vån. Men de var beredda att ingå en preliminär överenskommelse i av-vaktan på att en utredningsman – justitierådet Johan Munck – färdig-ställt en utredning om behörig-hetsfrågan. Alltså träffade Statsan-ställdas förbund, TCO och SACO på ena sida och SAV (Statens Avtals-verk) på den andra den 25 maj 1993 ett avtal om nedjusteringar av pen-sionsnivån på det statliga området fr.o.m. 1 juni 1993.

Förbundet reagerade med stor kraft, liksom de berörda pensionä-rerna. Förbundet inbjöd då berörda personalorganisationer, och sedan andra pensionärsorganisationer –

PRO och SPF – till överläggningar. Det var uppenbart att statspen-sionärerna efter Muncks utredning inte hade stöd vare sig av personal-organisationerna eller av regeringen och riksdagen. Förbundets styrelse beslutade då att gå till domstol för en rättslig prövning av rätten för avtalspart att avtala om sänkning av pensionerna. De andra pensionärs-organisationerna – PRO och SPF – beslutade solidariskt att bidra med lika delar av rättegångskostnaderna inom en kostnadsram om 100 000 kronor.

Förbundet hittade till slut en jurist villig att biträda vice ordföranden Joel Öhrn vid den kommande rättegången – Kenneth Lewis. Rättegången slutade med att domstolen gick på pensionärernas linje: en intjänad pension är oantastbar och kan inte bli föremål för förhand-lingar. Staten hade inte haft rätt att ändra Joel Öhrns pension. Därför var det också staten som fick betala Öhrns rättegångskostnader. Resul-tatet ledde till mycket uppmärksam-het och var en av förbundets riktigt stora framgångar.

Av Leif Jacobsson

Litteratur: *SPRF – Krönika 1937-2006: Inför SPRF:s 70 Årsjubileum 2007.*

En bild av miljön kring ett vårdhem. Bild från TCO-tidningen.

